

ІДЕНТИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТА-ДЖЕРЕЛА СТРАХУ ЛІНГВІСТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ ОЗНАЧЕНОСТІ/НЕОЗНАЧЕНОСТІ

Статтю присвячено дослідженню особливостей ідентифікації суб'єкта-джерела страху в текстах жахів у контексті актуального для сучасної лінгвістики комунікативно-прагматичного підходу. Мета статті – з'ясувати особливості референції та номінації джерела страху як засобу впливу на емоційний стан читача. Дослідження ґрунтується на сучасних положеннях теорії референції, лінгвістики тексту, художнього дискурсу, проілюстроване цитатами з творів відповідного жанру. Аналіз використання засобів означеності/неозначеності у референційній історії джерела страху дозволив виділити унікальні для цього жанру механізми референції, що актуалізуються лише у сприйнятті читача.

Ключові слова: дискурс жахів, референт, референційна історія, кореферентний ланцюжок, означеність/неозначеність, суб'єкт-джерело страху.

Сазонова Я. Ю., Захарова К. В. Идентификация субъекта-источника страха с помощью лингвистических средств определенности/неопределенности. Статья посвящена исследованию особенностей идентификации субъекта-источника страха в текстах ужасов в контексте актуального для современной лингвистики коммуникативно-прагматического подхода. Цель статьи – выяснить особенности референции и номинации источника страха как средства влияния на эмоциональное состояние читателя. Исследование основано на современных положениях теории референции, лингвистики текста, художественного дискурса, проиллюстрировано цитатами из произведений соответствующего жанра. Анализ использования средств определенности/неопределенности в референциальной истории источника страха позволил выделить уникальные для этого жанра механизмы референции, которые актуализируются только в восприятии читателя.

Ключевые слова: дискурс ужасов, референт, референциальная история, кореферентная цепочка, определенность/неопределенность, субъект-источник страха.

Sazonova Ya. Yu., Zakharova K. V. The Identification of the Subject-the Source of Horror by Linguistic Means of Definiteness/Indefiniteness. The article is devoted to the research of peculiarities of identification of the subject-the source of horror in terms of the topical for modern linguistics communicative-pragmatic approach. The aim of the article is to investigate the peculiarities of reference and nomination of the source of horror as a means of influence on the emotional state of the reader. The research is based on the modern statements of the theory of reference, text linguistics, artistic discourse and it is illustrated with the quotations from the artistic texts of the corresponding genre. The analysis of the usage of means of definiteness/indefiniteness in the reference history of the source of horror allowed defining mechanisms of reference which are unique for this genre and can be actualized in the perception of the reader only. Also the research made it possible to single out such peculiar features of definiteness/indefiniteness expression as the use of certain syntactic constructions, the creation of referential chains; definiteness/indefiniteness expression varies depending on the perception, so the source of fear may be expressed as split or synthesized. Further perspectives of the analysis lie in the focus on the interdependence of definiteness/indefiniteness expression, syntactic patterns and their referential potential.

Key words: horror discourse, referent, reference history, co-referential chain, definiteness/indefiniteness, subject-the source of horror.

Комунікативно-прагматична спрямованість сучасної лінгвістики вимагає від мовознавців уваги до особливостей мовного втілення інтенцій автора

й побудови різних за жанром текстів, серед яких текст жахів вирізняється не лише особливістю емотивного впливу на читача, а й широким спектром унікальних засобів забезпечення цього ефекту. З-поміж іншого спостерігається неабияка зацікавленість дослідників у вивченні референційних особливостей суб'єктів тексту та їх означеності/неозначеності, зокрема, це засвідчують роботи Є. В. Ключова, А. О. Кібрик, Н. Д. Імеретинської, Я. Ю. Сазонової, Л. Б. Служинської та ін. [1; 2; 3; 4; 6; 8], що і зумовило актуальність проблеми, порушеної в цій статті дослідження.

Аналіз тексту жаху дозволяє стверджувати, що одну із провідних ролей у створенні атмосфери страху відіграє категорія означеності/неозначеності. Традиційно граматичними показниками цієї категорії вважають артикли, хоча Б. Ебботт, К. Лайонс та ін. визначають так звані детермінанти, що частково виражають категорію означеності/неозначеності [9; 10]. З огляду на кількісно-порядкове розмежування Дж. Мільсарк виділяє три групи детермінантів: перша група – виражено квантифікаційні, кількісні вирази (*the, each, all, every, both, most, ten of the* etc.), друга група – детермінанти, що слугують для кількісного та порядкового розмежування (*few, some, many*), третя – виражено порядкові, при цьому учений зазначає, що квантифікативні, кількісні вирази є показниками означеності [13].

Що ж до сутності цієї категорії, то мовознавці характеризують її з погляду провідних властивостей, які допомагають розмежувати означені та неозначені об'єкти. Підхід до визначення цієї категорії бере початок у стародавній Греції в роботах Аполлонія Діскола, який, вивчаючи особливості цього феномену в давньогрецькій мові, пояснював вживання означеного артикла попередньо згадкою та/або знайомством з предметом [10]. Цю теорію розвивав П. Крістоферсен, виділивши таку характеристику категорії, як «знайомість», тобто об'єкт вважається означеним, якщо він знайомий обом сторонам комунікації [11]. З погляду Б. Рассела, ключовою характеристикою в розмежуванні означеності та неозначеності є «унікальність», що передбачає існування лише одного об'єкта дійсності, з яким можна співвіднести певне поняття, тобто унікального референта, який і є означеним [14]. П. Строусон пояснює означеність об'єкта з погляду «ідентифікованості», стверджуючи, що ми використовуємо *the* для посилення на вище зазначене або щоб показати, що контекст чи загальна обізнаність дозволяють ідентифікувати референт [15]. Дж. Хоукінс уводить поняття «включеність» або «інклюзивність», за допомогою якого він узагальнює попередні теорії та вказує на те, що означений референт повинен бути частиною певної групи предметів, одиниці якої відомі обом сторонам комунікації з попереднього дискурсу, безпосередньої ситуації комунікації чи через набір асоціацій [12]. Узагальнюючи попередні теорії, К. Лайонс окреслює два основні значення – «ідентифікованість» та «включеність», а також визначає категорію означеності/неозначеності як результат граматикалізації (тобто граматичного вираження) категорії значення, підкреслюючи, що «співвідношення між граматичною категорією та категорією значення, яка є її основою, не є взаємооднозначним» [10: 293].

Вищевказані дослідники розглядали явище означеності/неозначеності в контексті співвіднесення об'єктів, залучених до комунікації, з предметами реального світу та наявними знаннями про них у суб'єкті спілкування. Така інтерпретація цього явища тісно пов'язана з теорією референції, згідно з якою референція – це «співвіднесення актуалізованих (включених у мовлення) імен, іменних виразів (іменних груп) або їх еквівалентів з об'єктами дійсності (референтами, денотатами)» [1: 411]. У художньому тексті співвіднесення його змісту з реальним світом виражене у такій властивості тексту, як референційність, що має свої особливості відповідно до жанру та задуму автора [7]. У межах самого тексту референти формують кореферентні ланцюжки, а розвиток референта та знань про нього відображає референційна історія [4].

У межах тексту жаху співіснують джерело страху і реципієнт, які взаємодіють у процесі розгортання сюжету [6]. Референційність у тексті оповідання жахів реалізується в межах особливої, чітко вираженої структури. Згідно з попередніми дослідженнями, структура тексту жахів зумовлена ініціацією читача у світ жаху, кількість стадій етапу ініціації та їх послідовність варіативна, проте, однією з обов'язкових стадій є номінація суб'єкта страху, яка може бути реалізована за допомогою різноманітних лінгвістичних засобів [5].

Для побудови референційної історії з відтермінуванням ідентифікації джерела страху автори використовують слова з загальною семантикою, як наприклад, *thing, figure, creature, object*, та займенники – *something, it, that*. «*What is that that runs up and down the stem of the ash? It is never a squirrel? <... >*» *The Vicar looked and saw the moving creature, but he could make nothing of its colour in the moonlight. The sharp outline, however, seen for an instant, was imprinted on his brain, and he could have sworn, he said, though it sounded foolish, that, squirrel or not, it had more than four legs.* (M. R. James, *The Ash-Tree*)

Слова із загальною семантикою модифіковано за допомогою підрядного означення (*that runs up and down...*) та прикметника (*moving*), також представлено опис цього джерела страху (*it had more than four legs*). Такий прийом знайомства читача з неозначеним джерелом страху є досить поширеним, хоча сам суб'єкт залишається невідомим, проте реципієнт (а з ним і читач) дізнається про певні страхітливі характеристики за допомогою дескрипцій різного виду: *Inspector Legrasse was scarcely prepared for the sensation which his offering created. One sight of the thing had been enough to throw the assembled men of science into a state of tense excitement, and they lost no time in crowding around him to gaze at the diminutive figure whose utter strangeness and air of genuinely abysmal antiquity hinted so potently at unopened and archaic vistas. No recognised school of sculpture had animated this terrible object ...* (H. P. Lovecraft, *The Call of Cthulhu*)

Уживання слів із загальною семантикою не дозволяє ідентифікувати джерело страху повністю, однак дескриптивні елементи подають певну інформацію про суб'єкт, таким чином сприяючи його ідентифікації, яка у свою чергу є однією з характеристик означеності. Таким чином, джерело страху з неозначеною переходить до стану означеного за допомогою описових елементів, що сприяють його ідентифікації.

Особливості побудови референтних ланцюжків тексту жаху дозволяють оперувати означеністю/неозначеністю джерела страху для створення атмосфери незнайомого, страшного: *The figure, which was finally passed slowly from man to man for close and careful study, was between seven and eight inches in height, and of exquisitely artistic workmanship. It represented a monster of vaguely anthropoid outline, but with an octopus-like head whose face was a mass of feelers, a scaly, rubbery-looking body, prodigious claws on hind and fore feet, and long, narrow wings behind. This thing, which seemed instinct with a fearsome and unnatural malignancy, was of a somewhat bloated corpulence, and squatted evilly on a rectangular block or pedestal covered with undecipherable characters.* (H. P. Lovecraft, *The Call of Cthulhu*)

Поряд із кореферентним ланцюжком нейтрального емотивного забарвлення (*the figure – it – this thing*) побудовано ланцюжок емотивного впливу (*the figure – a monster – this thing*), які переплітаються, створюючи певне уявлення про суб'єкт страху у свідомості читача.

Варто зазначити, що автор залишає опис джерела страху неозначеним (*a monster of vaguely anthropoid outline...*), виділяючи його із загального контексту, таким чином реалізується така характеристика категорії означеності/неозначеності, як «інклюзивність/ексклюзивність», на що звертає увагу Дж. Хоукінс [12]. Тобто неозначений артикль (*a monster*) вказує, що референт не є частиною певної групи відомих предметів, а його подальший опис створює модель нового об'єкта у свідомості реципієнта, що до того ж наділений страхітливими характеристиками.

Вищенаведений приклад також ілюструє різноманіття дескрипцій, що розширюють значення слів із загальною семантикою: підрядні означальні речення (*...which was finally passed slowly...; ... which seemed instinct...*), прикметники та прислівники (*fearsome and unnatural, squatted evilly, octopus-like etc.*).

Специфічною характеристикою тексту жаху є існування паралельних кореферентних ланцюжків, що відображають сприйняття джерела страху на різних рівнях. У нижче наведеному прикладі суб'єкт страху існує в уяві реципієнта та в реальному світі: *God! A new God, an ancient God come again with the eyes and hunger of a child, a deranged blood God of fog and street violence. A God who needed worshippers and offered the choices of death as a victim or life as an eternal witness to the deaths of other chosen victims. A God to fit the times, a God of streets and people <... > This was the real world and up there was the God who ruled this world, and she had rejected him, had said no to one of his priests and servitors. Save me! Don't make me do it!* (H. Ellison, *The Whimper of Whipped Dogs*)

Джерело страху як модель у свідомості реципієнта залишається неозначеним попри численні дескрипції, на відміну від ідентифікованого, реально діючого суб'єкта. У цьому прикладі ідентифікованість джерела страху реалізується не через його якісну характеристику, а через включеність у безпосередню ситуацію, учасниками якої є реципієнт та, відповідно, читач. Таким чином, у цьому контексті два суб'єкти діють паралельно, посилюють сум'яття в уяві читача, дозволяючи відчути напруженість ситуації ззовні та через внутрішній світ об'єкта страху.

Ефект розщепленого сприйняття джерела страху досягається також шляхом узагальнення та персоналізації явища в межах референційної історії

за допомогою засобів означеності/неозначеності: *There was only dread.* <...> *“What I fear is personal to me. It makes no sense in a larger context. The signs of my dread, the images my brain uses, if you like, to illustrate my fear, those signs are mild stuff by comparison with the real horror that’s at the root of my personality.”* <...> *That was the beginning, middle and end of the dread. He was absolutely alone with his cacophony* <...> *Quaid was unemotional as a newsreader. “To see if I could needle her into showing her dread a little bit.”* <...> *“This is where the cracks begin to show,” said Quaid. “This is where the dread begins.”* (С. Baker. *Dread*)

Вивчення кореферентного ланцюжка (*dread – my dread – the dread – her dread*) показує, що різностороннє сприйняття об'єкта страху досягається через його узагальнення (*dread*), специфікацію (*the dread*) та персоналізацію (*my dread, her dread*), при цьому в першому випадку ‘*dread*’ подано як неозначене узагальнене явище, яке стає означеним за допомогою артикля в контексті ситуації страху та за допомогою присвійних займенників – означено-особовим, оскільки вони дозволяють співвіднести почуття з об'єктами страху. Таким чином створюється атмосфера всеохопного жаху, що існує в межах певного контексту, у кожному з персонажів та виходить за межі оповідання.

Типовим для тексту жахів є використання складових частин джерела страху як референтів у межах єдиної референційної історії: *At the same moment, the fire on the rock shot redly forth and formed a glowing arch above its base, where now appeared a figure. With reverence be it spoken, the figure bore no slight similitude, both in garb and manner, to some grave divine of the New England churches. “Bring forth the converts!” cried a voice that echoed through the field and rolled into the forest.* (N. Hawthorne, *Young Goodman Brown*); *Behind could be seen a huge luminous shape. The light filled this shape and seemed to go towering upwards. The shape recalled in Mrs. Iblis’s mind some common quotation: something about the feet of the gods on the mountains. “Come away,” said a voice quietly to Mrs. Iblis. “Come upstairs.”* (R. Aickman, *Larger Than Oneself*)

Вищенаведені приклади ілюструють використання складової частини (а саме голосу) як референта джерела страху. Проте, варто зазначити, що в вищенаведених кореферентних ланцюжках (*a figure – the figure – a voice; a huge luminous shape – this shape – the shape – a voice*) голос уводиться як неозначений суб'єкт, як певне нове, неідентифіковане джерело страху. Можна припустити, що в такий спосіб автор передає стан реципієнта страху, який сприймає звукове вираження суб'єкта страху як нове, незнайоме, страхітливе, незважаючи на те, що саме джерело звуку знайоме з контексту.

Наступний приклад ілюструє протилежну ситуацію, коли складові частини джерела страху означені, ідентифіковані реципієнтом з контексту: *It was a demon-soul the doctor saw awaken: the smile was barbed with fine, sharp hooks of cruelty at the corners of the mouth, while the barbed eyes beamed fond, languorous anticipation of his pain.* (M. Shea, *The Autopsy*)

Порівнявши ці дві ситуації ідентифікації складових частин джерела страху засобами означеності/неозначеності, можна припустити, що неозначеність вказує на сприйняття їх реципієнтом як самостійно діючих або

нових суб'єктів, у той час як означеність виражає їхню належність до джерела страху для створення залякувального впливу через його опис.

Протилежним до прийому розщеплення суб'єкта жаху на частини є синтез декількох суб'єктів: *There was a shadow on the porch, much longer now than the shadow in the yard. “No,” he said. “He thought about you all the damned time,” she said, her voice rising into hysteria. “He tried to run away once, to get back to you.” The shadow filled the panes, the windows on either side, and suddenly there was static on the line and Susan’s voice vanished.* <...> *In the front. Shadows.* (Ch. L. Grant, *If Damon Comes*)

У межах вищенаведеної ситуації жаху діють декілька джерел страху (*a shadow on the porch, the shadow in the yard*), одне з яких означене завдяки попередньому контексту (*the shadow in the yard*). Із розгортанням референційної історії стає незрозумілим, з яким із суб'єктів співвідноситься наступний референт (*the shadow*), кореферентний ланцюжок порушується, і виникає референційний конфлікт, який А. А. Кібрик визначає як наявність декількох кандидатів на роль референційного засобу, що призводить до виникнення неоднозначності сприйняття ситуації читачем [2]. У подальшому розвитку ситуації всі референти синтезуються в єдине ціле (*shadows*), що залишається неозначеним. Такий прийом посилює відчуття таємничості, ускладнює ідентифікацію джерела страху, а тому глибше передає атмосферу жаху.

У межах тексту жахів граматичні явища набувають змін унаслідок дотримання прагматичних цілей створення атмосфери страху: *Allegra had been tugging pathetically at the leg of a dark man who gripped her mother’s waist, and the other girls sputtered and sobbed, cornered, as a tall man poured a bottle of whiskey over them. Mrs. Anthony’s gown was ripped nearly its whole length, and a third man was bending her backward by her long hair, as if he would snap her spine. Near the hall door stood a man like a long lean rat* <...> *By the fireplace, a fifth man had been heating the poker in the flames.* (R. Kirk, *There’s a Long, Long Trail A-Winding*)

У вищенаведеній ситуації страху діють декілька суб'єктів (*a dark man, a tall man, a third man, a man like a long lean rat, a fifth man*), при цьому деякі з них ідентифіковані за допомогою порядкових числівників, що вжиті з неозначеним артиклем. Подібна неозначеність порядкових числівників вступає у протиріччя з граматичними нормами їхнього вживання, проте, можна припустити, що таким чином під впливом неозначеності відбувається нейтралізація функції порядковості числівників, акцент їхнього значення зміщується в бік незнайомості діючих суб'єктів. Це свідчить про перевагу прагматичних факторів ідентифікації суб'єктів страху над граматичними.

Протиріччя іншого роду виникають при ідентифікації джерела страху на рівні тексту: *The crowd came running. Faintly, where he lay, he heard them running.* <...> *Where the crowd came from he didn’t know.* <...> *How swiftly a crowd comes, he thought, like the iris of an eye compressing in out of nowhere.* <...> *And he saw the faces of the crowd beyond him in the night, and he knew by their expressions that he wouldn’t die.* (R. Bradbury, *The Crowd*)

Дослідження кореферентного ланцюжка (*the crowd – the crowd – a crowd – the faces of the crowd*) дозволяє визначити чергування ідентифікації суб'єкта

страху як означеного/неозначеного/означеного, що порушує зв'язність тексту. Проте, слід зазначити, що це не призводить до помилки при ідентифікації джерела страху, тому що вищеназвані суб'єкти залишаються референтними в межах ситуації жаху у сприйнятті того, хто знаходиться в стані страху.

Категорія означеності/неозначеності в межах текстів жахів слугує одним із провідних засобів створення атмосфери страху, сум'яття через особливості ідентифікації джерела страху. Засобами індикації цієї категорії виступають артикли, а також інші детермінанти. Означеність характеризують через такі властивості об'єкта, як «знайомість», «ідентифікованість», «включеність», а неозначеність, відповідно, як відсутність таких характеристик. Названі властивості реалізуються в процесі співвіднесення імен з об'єктами дійсності, тобто шляхом референції. Вивчення референційної історії ідентифікації джерела страху в тексті жахів з погляду означеності/неозначеності дозволило визначити такі особливості: вживання слів із загальною семантикою із подальшим їх описом за допомогою підрядних означальних речень, прикметників тощо; побудова перехресних кореферентних ланцюжків за допомогою маніпуляції засобами означеності/неозначеності; відображення джерела страху на різних рівнях, його розщеплене сприйняття об'єктом страху; виділення складових частин суб'єкта страху, їхній синтез; нейтралізація функції порядкових числівників, порушення зв'язності. Перелічені особливості тексту жахів не призводять до порушення референційності, бо цілісність сприйняття зберігається у свідомості й того персонажа, який відчуває страх, і самого читача.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні особливостей використання засобів означеності/неозначеності для ідентифікації джерела страху на синтаксичному рівні, у вивченні впливу контекстного оточення на вибір того чи того засобу ідентифікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. **Арутюнова Н. Д.** Референция // Лингвистический энциклопедический словарь. – М.: Сов. энциклопедия, 1990. – С. 411-412.
2. **Имеретинская Н. Д.** Неопределенные субъекты в семантической структуре текста (на материале немецкого языка): дис. кандидата филол. наук: 10.02.04 / Имеретинская Наталья Дмитриевна. – Санкт-Петербург, 2002. – 183 с.
3. **Кибрик А. А.** Анализ дискурса в когнитивной перспективе / А. А. Кибрик. – Москва: Издательство МГУ, 2003. – 90 с.
4. **Клюев Е. В.** Речевая коммуникация. Успешность речевого взаимодействия / Е. В. Клюев. – М.: РИПОЛ КЛАССИК, 2002. – 320 с.
5. **Саконова Я. Ю.** Лінгвістичні схеми ініціації читача в англомовних текстах оповідань жахів / Я. Ю. Саконова // Наукові записки. Серія: Філологічна. НУ «Острозька академія». – 2014. – Вип. 44. – С. 261-265.
6. **Саконова Я. Ю.** Типи референції в текстах дискурсу жахів. / Я. Ю. Саконова // Лінгвістичні дослідження: Зб. наук. праць ХНПУ ім. Г.С. Сковороди. – 2016. – Вип. 43. – С. 208-216.
7. **Селиванова Е. А.** Основы лингвистической теории текста и коммуникации: Монографическое учебное пособие / Е. А. Селиванова. – К.: ЦУЛ, «Фитосоциоцентр», 2002. – 336 с.
8. **Служинська Л. Б.** Засоби вираження категорії означеності / неозначеності в німецькій мові за допомогою артикля / Л. Б. Служинська // Studia linguistica. – 2014. – Вип. 8. – С. 443-446. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Stling_2014_8_72.
9. **Abbott B.** Definiteness and identification in English / B. Abbott // Pragmatics in 2000:

- Selected papers from the 7th international pragmatics conference. Antwerp: International Pragmatics Association. – 2001. – vol. 2. – P. 1-15.
10. **Lyons Ch.** Definiteness / Ch. Lyons. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – 380 p.
 11. **Christophersen P.** The articles. A study of their theory and use in English / P. Christophersen. – Copenhagen: Munksgaard, 1939. – 206 p.
 12. **Hawkins J. A.** On (in)definite articles: implicatures and (un)grammaticality prediction / J. A. Hawkins // Journal of Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press. – 1991. – vol. 27. – P. 405-442.
 13. **Milsark G.** Toward an explanation of certain peculiarities of the existential construction in English / G. Milsark // Linguistic analysis. Nathan: Geoffrey. – 1978 – vol. 3. – P. 1-29.
 14. **Russell B.** On denoting / B. Russell // Mind Association: New Series. – 1905. – vol. 14. – P. 479-493.
 15. **Strawson P. F.** 1950. On referring / P. F. Strawson // Mind Association: New Series. – 1950. – vol. 59. – P. 320-344.
 16. **The Dark Descent** / Ed. David G. Hartwell // – New York: Tom Doherty Associates, Inc. – 1987. – С. 255 – 267.

Саконова Ярослава Юрїївна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри української мови, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

Тел.: +38 0679340008,
E-mail: s-and@yandex.ua
<https://orcid.org/0000-0001-9249-448X>

Sazonova Yaroslava Yuriiivna – Ph.D in Philology, Associate Professor, doctoral student of the Ukrainian Language Department, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv, Valentynivs'ka Str., 2.

Захарова Катерина – магістр факультету іноземної філології, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Україна, м. Харків, вул. Валентинівська, 2.

E-mail: kate.zakharova@mail.ru
<https://orcid.org/0000-0002-8951-247X>

Zakharova Katherine – Master student of the Foreign Languages Department, Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ukraine, 61168, Kharkiv, Valentynivs'ka Str., 2.